

R (06)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Els monestirs en època medieval i moderna. Novetats des de l'arqueologia

Monasteries in the medieval
and modern period.
News from archeology

CR

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

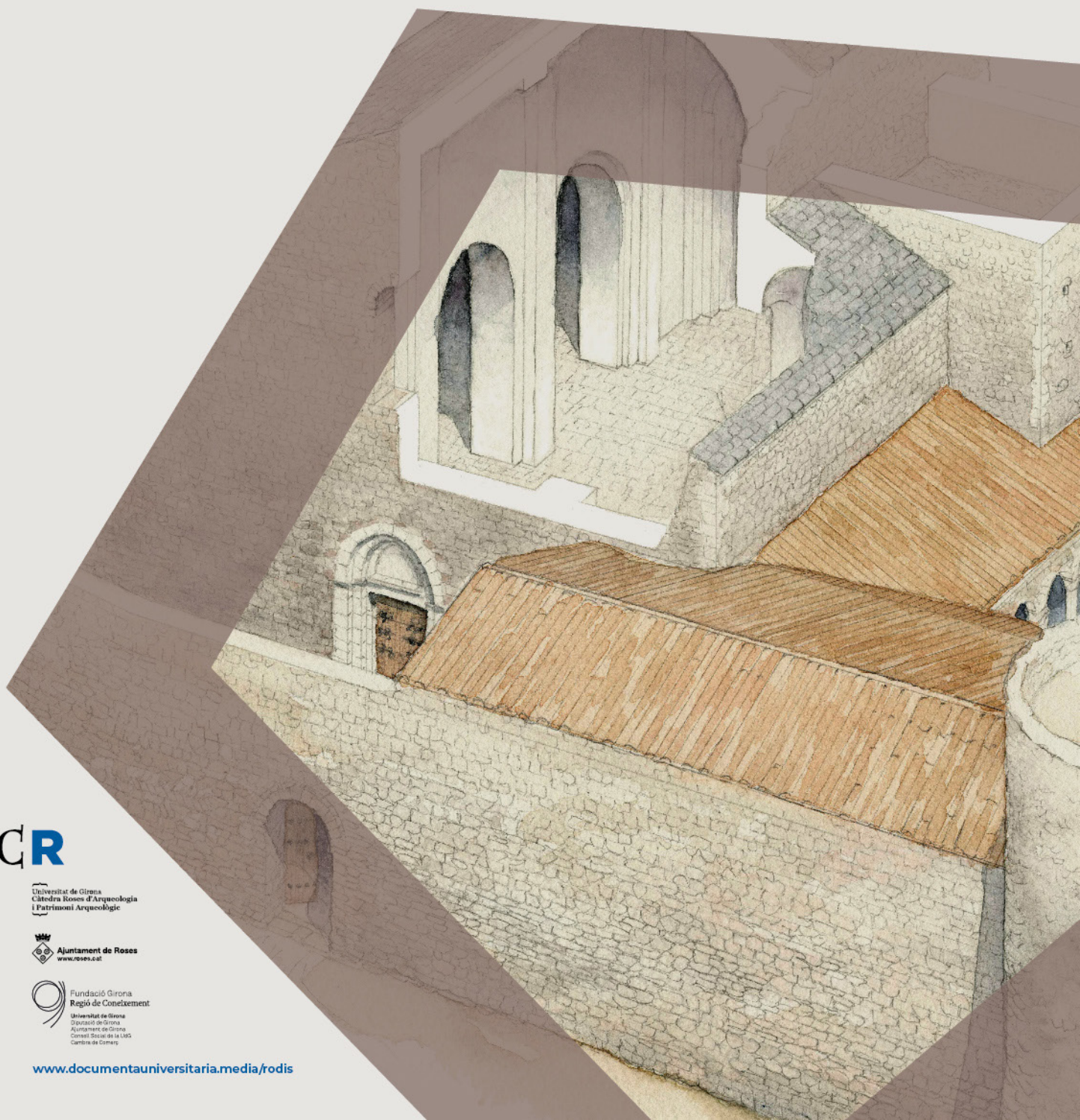

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UG
Cambra de Comerç

www.documentauniversitaria.media/rodís

R (06)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Departament de Recerca
i Innovació
Consell Superior de la UG
Càtedra de Girona

Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology - 06

© Material editorial i organització / [Editorial material and organization](#):
Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / [Content and figures](#); els autors / [the authors](#)

© Il·lustració de la coberta / [Cover illustration](#): Jordi Sagrera Aradilla

Equip editorial, objectius de la revista i instruccions per als autors i política editorial
/ [Editorial team, magazine objectives and instructions for authors and editorial policy](#):
www.documentauniversitaria.media/rodís

La coordinació del dossier forma part del projecte quadriennal de recerca finançat per la
Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna.
La vila de Roses com a paradigma.»

Contacte / [Contact](#):

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic
cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
Tel. 972 45 82 90

ISSN: 2604-6679

DOI: [10.33115/a/26046679/6](https://doi.org/10.33115/a/26046679/6)

ÍNDEX

Presentació
Presentation

7

DOSSIER **ELS MONESTIRS EN ÈPOCA MEDIEVAL I MODERNA.** **NOVETATS DES DE L'ARQUEOLOGIA** MONASTERIES IN THE MEDIEVAL AND MODERN PERIOD. NEWS FROM ARCHEOLOGY

Espais i estructures en els establiments monàstics de l'antiguitat tardana i la primerenca edat mitjana. Reptes d'identificació i tipificació
Spaces and Structures in Monastic Establishments of Late Antiquity and the Early Middle Ages: Challenges of Identification and Typification

11

Jordina Sales-Carbonell, Marta Sancho i Planas

El monestir de Sant Feliu de Guíxols des de la perspectiva arqueològica. Novetats i reflexions al voltant dels seus orígens
The Monastery of Sant Feliu de Guíxols from an Archaeological Perspective: New Developments and Reflections on its Origins

37

Jordi Vivo Llorca

Noves descobertes a Sant Genís de Rocafort (Martorell). Precedents i distribució del monestir medieval a la llum de la recerca arqueològica, segles IX-XV
New Discoveries at Sant Genís de Rocafort (Martorell). Precedents and Distribution of the Medieval Monastery in the Light of Archaeological Research, 9th-15th Centuries

61

Pablo Del Fresno Bernal, Josep Socorregut Domènech, Esther Travé Allepuz, Montserrat Farreny Agràs, Alfred Mauri Martí, Rosario Navarro Sáez

Claustre de Sant Salvador de Breda. Estratigrafia de l'arquitectura
The Cloister of Sant Salvador de Breda. Stratigraphy of the architecture

81

Eduard Píriz i González

Tot redescobrint Pedralbes. Apunts sobre els orígens arquitectònics i constructius del monestir de Santa Maria de Pedralbes de Barcelona
Rediscovering Pedralbes. Notes on the Architectural and Constructional Origins of the Monastery of Santa Maria de Pedralbes in Barcelona

105

Reinald González

MonBones: dieta, salut, economia i societat en contextos monàstics de Barcelona (segles XIV-XIX) des d'una perspectiva arqueològica. Primeres dades aportades per la fauna MonBones: Diet, Health, Economy and Society in Monastic Contexts in Barcelona (14th-19th centuries) from an Archaeological Perspective. First Data Provided by the Fauna	123
<hr/>	
Lluís Lloveras, Carme Rissech, Jordi Nadal, Victor Asensio, Carme Miró, Santiago Riera	
Estudi bioantropològic de les restes humanes exhumades al convent de Sant Agustí Vell (segles XIV-XVI) de Barcelona Bioanthropological study of the human remains exhumed in the Convent of Sant Agustí Vell (14th-16th centuries) in Barcelona	143
<hr/>	
Carme Rissech, Blanca Revuelta, Oscar Creo, Anna Llauredó, Montserrat Jové	
Estudio bioantropológico de los restos humanos procedentes de la unidad funeraria (UF) 221 del antiguo convento de Santa Caterina (1243-1836), Barcelona Bioanthropological Study of the Human Remains from Funerary Unit (UF) 221 of the Former Convent of Santa Caterina (1243-1836), Barcelona	171
<hr/>	
Antony Cevallos Alava, Carme Rissech Badallo, Josefa Huertas Arroyo, Lluís Lloveras Roca	
El convento de Santa Caterina. Estudio bioantropológico de una muestra de las inhumaciones del claustro gótico y la cabecera del ábside The Convent of Santa Caterina: Bioanthropological Study of a Sample of Burials from the Gothic Cloister and the Apse Chevet	217
<hr/>	
Jose Antonio Trujillo, Carme Rissech, Lluís Lloveras, Josefa Huertas	
Encrucijadas de la red hidráulica en los monasterios cistercienses del noroeste de España. La captación y el claustro regular Crossroads of the Hydraulic Network in the Cistercian Monasteries in the Northwest Spain: The Collection and the Regular Cloister	243
<hr/>	
Fernando Miguel Hernández	
La realitat material dels monestirs d'època carolíngia als comtats catalans a través de les fonts escrites. Una relectura de la documentació d'arxiu amb mirada arqueològica The Material Reality of the Carolingian Monasteries in the Catalan Counties through Written Sources. A Re-Reading of the Archive Documentation from an Archaeological Point of View	281
<hr/>	
Xavier Costa-Badia	
 VARIA	
Unes muralles medievals molt antigues: Tarragona Very Old Medieval Walls: Tarragona	305
<hr/>	
Joan Josep Menchon Bes	
La Força Vella de Girona (2). Castells i torres The Força Vella of Girona (2). Castles and Towers	337
<hr/>	
Josep Maria Nolla i Brufau	

Pages	Received date	Acceptance date
305-336	2022-05-30	2022-10-18

UNES MURALLES MEDIEVALS MOLT ANTIGUES: TARRAGONA

VERY OLD MEDIEVAL WALLS: TARRAGONA

DOI: [10.33115/a/26046679/6_12](https://doi.org/10.33115/a/26046679/6_12)

Joan Josep MENCHON BES

Ajuntament de Tarragona

Paraules clau

Tàrraco, Tarragona, muralla, romà, medieval.

Keywords

Tàrraco, Tarragona, wall, Roman, medieval.

Resum

La ciutat de Tarragona es reocupa entre els segles XI-XII en el procés d'expansió del comtat de Barcelona. Llavors la vella Terracona visigoda, desarticulada des de la conquesta islàmica (713-717), torna a tenir vida urbana. Les velles muralles romanes es reparen i amplien a la part alta, mentre que a la resta del perímetre queden abandonades i es desmunten per reciclar els materials.

Abstract

The city of Tarragona was reoccupied between the 11th and 12th centuries in the process of expanding the county of Barcelona. Then the old Visigothic Terracona, disarticulated since the Islamic conquest (713-717) returns to urban life. The old Roman walls are repaired and extended in the Part Alta while in the rest of the perimeter, they are abandoned and dismantled to recycle the materials.

UNES MURALLES MEDIEVALS MOLT ANTIGUES: TARRAGONA

INTRODUCCIÓ

Quan parlem de Tarragona, sempre ve a la memòria la Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco, capital d'una de les províncies més grans de l'Imperi romà: temples, edificis d'espectacles, aqueductes, carrers, necròpolis i per descomptat les muralles. I no solament com a defensa, sinó també com a element essencial per configurar el seu caràcter urbà, el paper com a centre cívic.

La presència de les architectures, de les traces urbanes de la vella Tàrraco són determinants, així com també ho és l'orografia, la litoralitat. Però no és menys cert que la dilatada vida urbana, amb orígens ja als segles VII-VI a. C. a la zona del port, seguida de la polis Tàrakon, després el *praesidium* establert per Gneu Escipió a la segona guerra púnica (218-201 a. C.), la capital imperial i la seva continuïtat fins a la fi del món antic, encara com a referent provincial, però també com a gran seu metropolitana, ha arribat fins als nostres dies.¹

La foscor historiogràfica del període islàmic (segles VIII-XI) i el control de ciutat i territori pel comte de Barcelona indiquen, en contra del que s'havia pensat, que aquestes terres no estaven tan abandonades com s'havia pensat. Ara bé, tot apunta que la llavors Tarraquna, lluny de ser una *madina* vigorosa, era un espai de frontera, perillós i a un temps lloc de pas, per fer aiguada o per extreure materials de luxe, com els marbres dels antics monuments. De fet, la vella via Augusta i la ruta al Finis Terrae van continuar com a comunicacions entre els territoris de l'islam i les terres dels francs.

El procés d'expansió feudal aspirava de feia temps conquerir Tarragona i el vell *ager Tarraconensis*. No endebades, la conquesta de Barcelona el 801 anava acompanyada de l'establiment de la frontera del Llobregat, com a «separació» política o historiogràfica entre els territoris de la marca extrema d'Al-Andalus i dels comtats encara sota control carolingi. De fet el *Rubricatum* ja va ser el *limes* entre els territoris de Tàrraco i Bàrcino. El Penedès i el Garraf passaran tard o d'hora a mans dels cristians, fins que al tombant del mil·lenni, el Gaià esdevé el límit de la *marcha extrema*, a 5 km de Tàrraco (Menchon 2021).

Tarragona és cobejada pel poder comtal, no únicament per ser un referent de prestigi i de control d'un ampli territori entre Larida i Turtusha, sinó per haver estat seu metropolitana. Perdre la catedral episcopal va significar que les

¹ La bibliografia generada al llarg dels anys sobre Tàrraco romana és immensa, i per descomptat sobre les muralles. Com a lectures obligades: Hauschild 1983 i Aquilué et al. 1991. En aquest article farem referència a les darreres publicacions tant d'època romana com medieval, per evitar caure en la reiteració i excedir-nos en la bibliografia. En aquestes, el lector podrà localitzar les corresponents referències. Quant a l'època medieval, cal reconèixer que quin ens hi hem dedicat som molt pocs si ho comparem amb els que han estudiat el món de Tàrraco, per la qual cosa caiem en el perill de l'autocitació. Però aquesta és la realitat de l'arqueologia medieval a Tarragona.

diòcesis catalanes passessin al control de Narbona. Els intents de recuperar la sella episcopal no assoleixen els objectius fins que, finalment, el 1091 la seu és disposada a mans del bisbe de Vic Berenguer Seniofred de Lluçà (Pladevall 2013).

Figura 1.

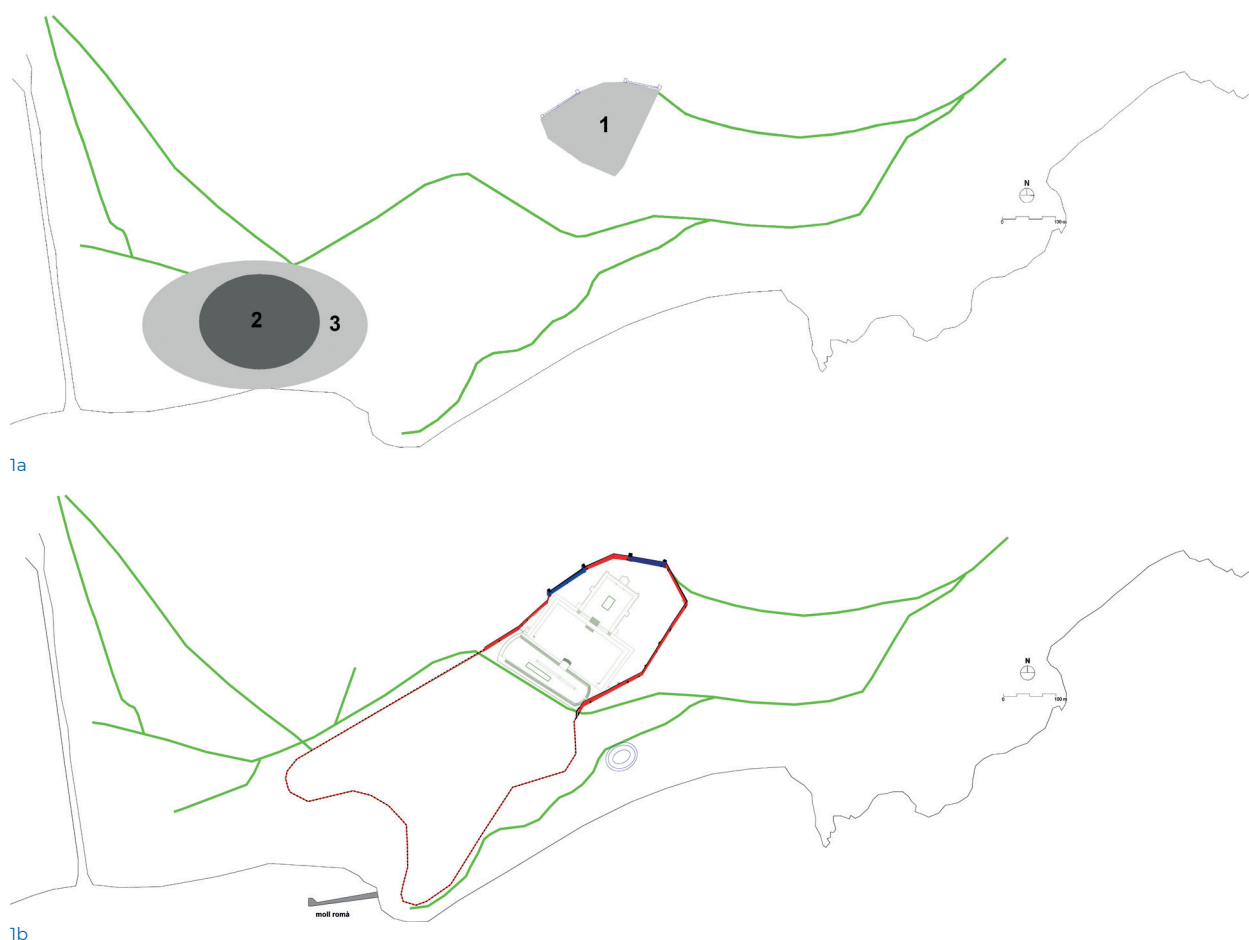
1a. Tàrraco entre els segles III i II aC: 1 *praesidium*, 2 polis ibèrica, 3 *vici* o barris comercials i de servei a la base militar i port;

1b. Localització de la primera i segona fase de la muralla romana a la part alta, amb la trama més clara, la primera, i més fosca la segona, en puntejat el traçat teòric de la segona fase a la ciutat baixa (s'han marcat els vials independentment de la cronologia).

UNA VELLA SEU METROPOLITANA RESTAURADA

Quin era l'estat de Tarragona a les acaballes del segle XI? Poca cosa podem dir encara en base a la documentació diplomàtica i l'evidència arqueològica (Menchon 2020, 167-200).

Per imaginar què es van trobar els homes i les dones a qui va tocar recuperar la vella Tàrraco entre les acaballes del segle XI i la primera meitat del XII, hem de tenir en compte la situació urbana precedent, el que quedava encara (molt) de la capital de la Hispània Citerior. I, per descomptat, el que restava, que també era força, dels gairebé tres quilòmetres i mig de muralla romana (fig. 1a, 1b).

Els orígens urbans de Tarragona es poden cercar als segles VII-VI a. C. a la zona del port. La seva evolució ha anat més enllà de l'època imperial, que tanta fama va donar, i s'estén fins l'actualitat no sense períodes poc coneguts, com el comprès

entre la fi de l'antiguitat tardana amb la conquesta islàmica i la posterior ocupació feudal, entre finals del segle XI i la primera meitat del XII. Molt de temps en què hi ha una sèrie de constants gairebé immutables i també uns canvis cíclics que es repeteixen al llarg d'una cadena temporal de gairebé 28 segles (Menchon 2015).

Com a constants, la geografia i l'orografia de Tarragona i el seu territori, fan del lloc un indret estratègic de primer ordre al quadrant nord-occidental peninsular: una ciutat costanera ben comunicada, tant per mar com per terra; un port natural; un territori fèrtil; presència d'un aquífer subterrani; i un tossal d'uns 80 metres sobre el nivell del mar fàcil de defensar (fig. 2).

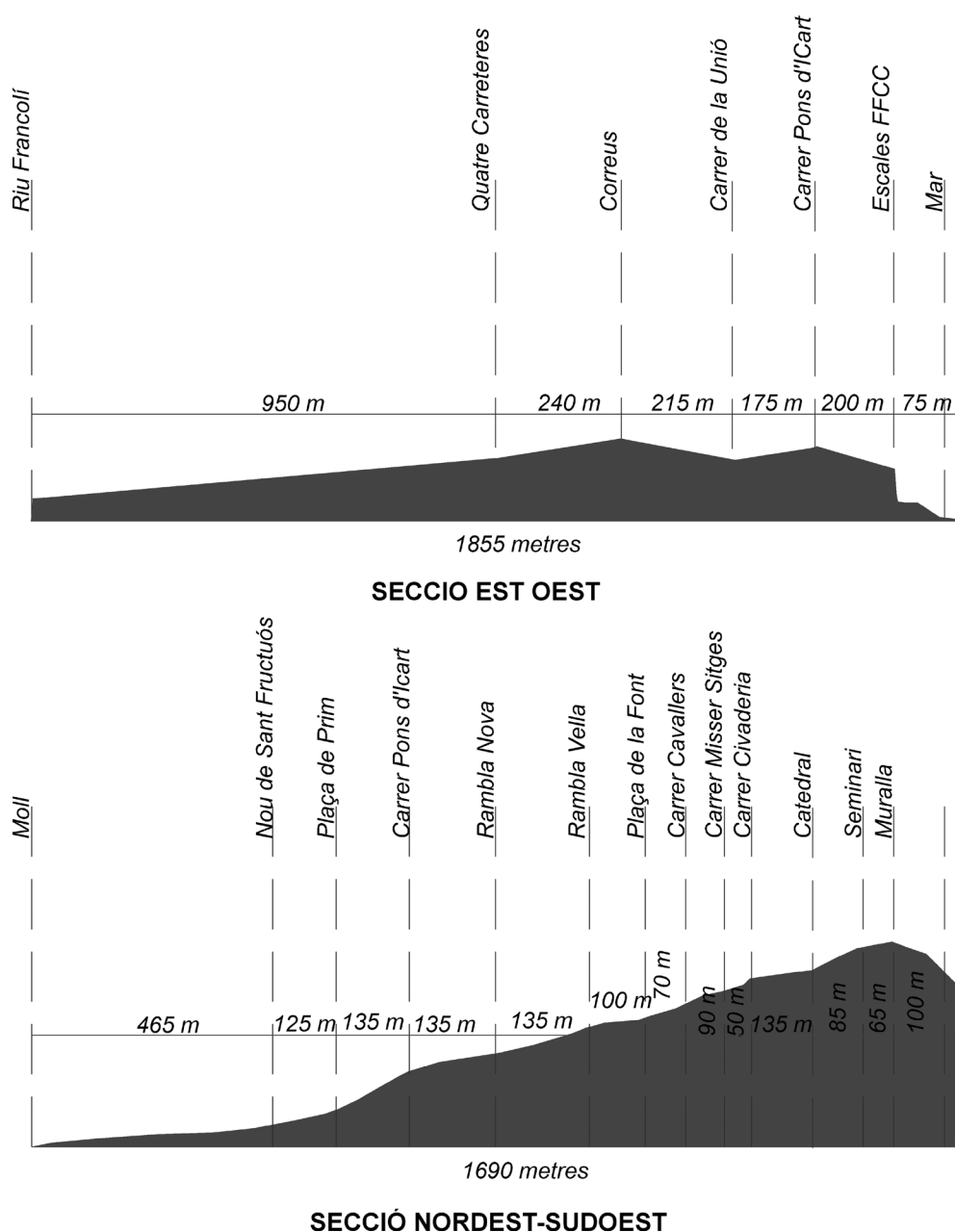

Figura 2. Croquis dels perfils topogràfics actuals de Tarragona que mostren com d'est a oest el turó de la ciutat davalla suaument cap al riu Francolí (a), mentre que del nord-est al sud-oest el pendent és més pronunciat (basat en Recasens 1966, 35 i 37).

I, com a variables, la generació de dos nodes ocupacionals que, *mutatis mutandis*, són la zona més alta del turó, ara ocupada pel centre històric o part alta, i

l'espai més proper al port. De manera cíclica, estan separats i units segons el curs històric. Així, en època preibèrica i ibèrica tenim la generació d'espais urbans entre l'espadat sobre el port i l'estuari del Tulcis Amnis (ara Francolí), que té continuïtat amb la polis ibèrica de Tàrakon i una plausible ocupació dalt del turó, deduïda per les troballes ceràmiques. A inicis de la segona guerra púnica (218 a. C.), Gneu Escipió estableix una base militar al cim del tossal, el *praesidium*. Per la seva banda, el desenvolupament de la polis ibèrica s'enriqueix amb el naixement de barris al port, els *vici* o *cannabae* (Mar et al. 2012, 2015).

La dualitat, que més d'una vegada hem definit com una *dipolis*, es modifica substancialment entre el 150 i el 125 a. C., quan la cinta defensiva de la base militar de la Part Alta, així s'ha explicat, s'amplia fins a la zona del port i la ciutat ibèrica, tot seccionant-la. Hom l'ha definit com la segona fase de muralla. El procés urbanístic, encara per fixar satisfactòriament, marca una trama ortogonal que es pot datar a partir del 100 a. C. L'espai de la Part Alta continuava com a zona de gestió pública vinculada a l'exèrcit fins a la *pax romana*. En temps de Tiberi, sofreix una gran transformació amb un primer gran projecte urbanístic format per almenys dues terrasses i, al centre, el temple dedicat a August. L'ampliació d'aquesta planificació amb una urbanització molt més ambiciosa a partir de mitjan segle I d. C. configuraria la seu del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris* (fig. 3).

Figura 3. Restitució en 3D de la ciutat de Tàrraco en època imperial (Digivisión, Ingeniería Romana).

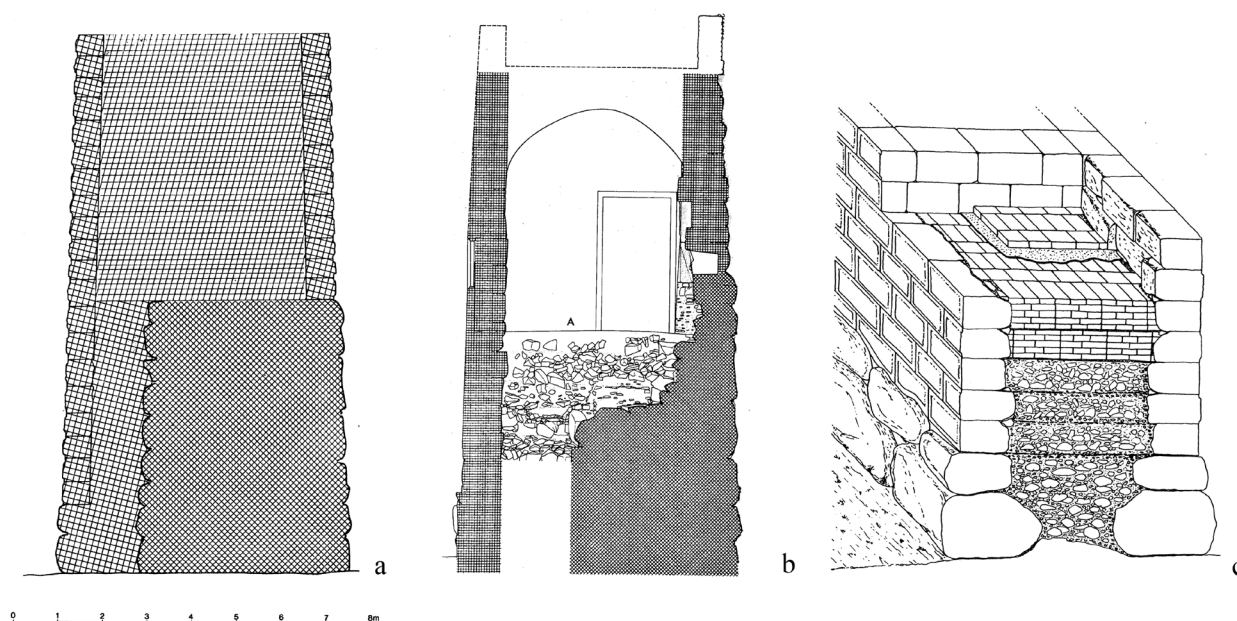

A inicis del segle II a. C., el *praesidium* es petrifica amb una muralla que coneixem com la primera fase. Es forma per paraments d'*opus siliceum*, de sis metres d'alçada per quatre d'amplada, i torres quadrades amb un segon cos de carreuada (Minerva o Sant Magí, Cabiscol o Seminari, Paborde o Arquebisbe i una darrera sota el fortí Negre, o de l'Escolà). Protegiria unes 5-8 hectàrees.

Entre el 150-125 a. C., possiblement en temps de la fundació de Valentia i el setge de Numantia (133 aC), el perímetre s'amplia fins a abraçar part de la polis ibèrica, ja en procés de transformació, deixant, això sí, fora murs part dels *vici* o *cannabae*. Reforça la primera fase mitjançant la remuntada de murs, també es

construeix amb base megalítica, però d'uns 2 o 3 metres d'alt, i una amplada de 6 metres. A sobre, murs de carreus encoixinats que poden arribar als 12 metres. L'interior, organitzat en caixons formats per murs riosta que lliguen els dos paraments, es va reomplir a la base amb capes de pedra i terra, i a partir de la segona o la tercera filada de carreus, amb una sèrie ordenada de capes de toves de terra i fang. Almenys des d'època medieval el seu buidatge i l'aprofitament dels espais confinats entre riosta i riosta, permeté colonitzar l'interior de la muralla (Menchon 2021) (fig. 4).

Figura 4. Seccions de l'encavalcament de la segona fase sobre la primera: a) baluard de Santa Bàrbara o Fortí Negre, b) al costat de la torre del Seminari (Hauschild 1983, 1984-1985); c) teòrica de la segona fase de muralla a la capçalera oriental del circ (Aquilué et al. 1991).

Aquesta ampliació, coneguda com a segona fase, es complementa amb una sèrie de portelles, una porta d'arc i la possible ubicació d'altres, però no pas torres defensives, tot i que Pons d'Icart en situa fins a cinc a la zona del fòrum de la colònia. Les seves descripcions, els dibuixos d'Anton van den Wyngaerde (1563, Kagan 1986, 174-180) la cartografia històrica dels segles XVI-XIX, etc., permeten pensar en un perímetre aprofitat de 3500 metres, que encerclava aproximadament 60 hectàrees (fig. 5).

Tenim, doncs, una muralla que és quelcom més que una defensa, és un pomeri que marcarà l'estructura urbana la ciutat. A l'exterior, els *suburbia*, els quals arribarien a assolir una expansió de l'ordre de 30 hectàrees més. Tot plegat, i amb la dificultat que genera aquesta mena de càlculs, s'ha parlat d'una població d'entre 20.000 i 30.000 habitants als segles I i II d. C.

L'època de crisi i les anomenades invasions del segle III van afectar els *suburbia*, tot i que no hi ha evidències intramurs: destrucció, incendis... això fa pensar que les velles muralles van fer la seva funció, ja que tenien el seu manteniment, com testifica la inscripció de Gai Calpurni Flac, flamen imperial, *curator templi* i *praefectus murorum* (CIL II² sup. 14 núm. 1124).

La ciutat es recupera al segle IV. Va superar la pèrdua de pes institucional provocada per les reformes de Dioclecià i, de nou, esdevé una gran base

militar i política al segle v. A més, amb el cristianisme, Tàrraco passa a ser seu metropolitana.

Figura 5. Portella de la segona fase al costat de la torre del seminari.

Però estava canviant força, com es veu a la Part Alta, amb la profunda transformació de la seu del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*: passa a ser una zona habitada, tal vegada pels nous aparells de gestió estatal, i, amb la fi de l'Imperi, sota control episcopal i del *dux*. Tàrraco es tornarà a bipolaritzar entre el barri portuari i la Part Alta.

El concili provincial mostra símptomes de canvi a finals del segle iv i inicis del v. Comença el desmuntatge de construccions imperials: el recinte de culte, el fòrum provincial i el circ seran espais colonitzats per habitatges, tot aprofitant les construccions i els espais. Es construeixen cisternes, fins i tot termes, i s'organitza una trama urbana orgànica que després quedarà reflectida en època medieval. En època visigoda, la topografia cristiana queda fixada amb espais religiosos: la catedral, on hi havia el temple imperial; Sant Pere, tal vegada un episcopi arrià; el conjunt del Francolí; l'església de l'Amfiteatre... (Menchon 2015). I no deixa de ser significatiu que no és fins a la generació d'aquests temples que no hi ha enterraments intramurs (Menchon 2021, 205-223).

El retorn a la bipolaritat espacial a l'antiguitat tardana queda palesada amb la restauració urbana a partir del segle xi. El poder feudal s'estableix a la Part Alta, i es desenvolupa un barri mariner. De fet, no es recuperava Tàrraco, sinó la Terracona visigoda.

Però entre la invasió dels àrabs-berbers a inicis del segle viii i les acaballes del segle xi hi ha una gairebé quatre segles en què Tarragona sembla desaparèixer en la nit dels temps. Què va passar?

En arribar els agarens, entre el 713-714 i el 717, la ciutat continuava funcionant. La manca de bisbe, no sabem si d'abans i tot, va dificultar potser la continuïtat urbana, precisament en una ciutat en una zona que aviat serà frontera, i massa gran per gestionar-la i defensar-la amb garanties. L'arqueologia no demostra pas que hagués estat destruïda, com s'havia suposat. Es més, a la zona del port, les excavacions demostren que va continuar viva al segle VIII. De fet, l'expedició de Lluís el Pietós contra Turtusha, el 806-809, es va respondre amb la resistència dels *loca, castella et municipia* de Tarragona (Virgili 1984).

Una vella *urbs* de grans edificis, una ciutat amb muralles encara dempeus, un port en funcionament, una *statio* de la vella via Augusta no s'abandona de la nit al dia. Cal suposar-hi un establiment de tropes, fins i tot algunes construccions militars, com la torre de Sant Simplicí (Menchon 2020, 188), i per descomptat, la continuïtat de poblament en el territori, amb uns patrons d'assentament força diferents. També és plausible l'existència de comunitats jueves a la ciutat i el territori, com el cas de les *vilas iudaicas* (Menchon, Serrano 2021; Serrano, Menchon 2022) (fig. 6).

Figura 6. Torre de Sant Simplicí, sobre la pedrera del Mèdol, possiblement islàmica.

Tarragona apareix als textos feudals i islàmics, ara a les mans d'uns, ara a les mans d'altres, especialment a partir del segle X. Llavors el califat reforça la frontera i estableix Tortosa com capital de la marca oriental. Mentrestant, uns comtes cada vegada més agressius fixaven la seva expansió territorial amb una nodrida xarxa de castells que cristal·litza al llarg del Gaià, a l'espera de la conquesta de les terres del Camp de Tarragona i la Conca de Barberà. Les campanyes d'Al-Mansur, exagerades per la historiografia tradicional, si bé fan afectar el territori, inclòs el famós atac a Barcelona del 985, significaven l'avantsala, l'epígon del poder de Còrdova. Pocs després la *fitna* i la disgregació en taifes, és aprofitada pels comtes de la marca per avançar inexorablement cap al sud (Menchon 2021).

Tarragona passarà a ser objectiu estratègic: recuperar la seu episcopal era essencial per assolir el deslliurament definitiu de les diòcesis catalanes dels vincles amb Narbona. Però les dimensions de l'empresa es van fer esperar. Primer, la donació del territori al comte Berenguer de Narbona el 1050 i, després, als Claramunt. Finalment, l'intent menys fallit del que ens pensàvem de restaurar la seu episcopal a mans del bisbe Berenguer Seniofred de Lluçà (1091), la posterior donació al bisbe de Barcelona Oleguer Bonestruga (1118) i, uns anys després, la infeudació de la ciutat i el territori a l'aventurer normand Robert Bordet o d'Aguiló (Bonet 2011).

UNA CIUTAT MEDIEVAL SOBRE UNA ANTIGA *URBS*

La impressió que tenien els viatgers quan passaven per Tarragona queda clara en el que explica Al-Himyari (Bramon 2000, § 130, 121-122, referint-se a Al-Himyari, *Kitab al rawd*, § 116):

[...] els seus monuments [antics] romanen sense haver canviat i la major part de les muralles està en peu sense haver-se enderrocant. S'hi troba més marbre treballat que enlloc i, de muralles com les seves, de marbre negre i blanc, se'n trobarien ben poques arreu [...] Els edificis són grans i tenen elevades columnes, d'aquelles que torben les ments en pensar com es varen fer, perquè no és possible construir-les avui. M'explicà un xec de Siurana, anomenat Ibn Zaydan, que ell acostumava a sortir amb els escamots cap a aquesta regió i que en una de les sortides, baixà amb els seus companys a les construccions que hi ha sota la ciutat de Tarragona i que, quan volgueren tornar, s'havien perdut i no en robaven la sortida. Així, estigueren donant voltes durant tres dies fins que, finalment, el tercer trobaren el camí quan Déu – lloat sigui! – els concedí la salvació. La gent afirma que hi trobaren cambres plenes de blat i ordi, d'èpoques anteriors, amb els grans ennegrits i amb el color canviat. En aquesta ciutat, s'hi embosquen els musulmans quan busquem l'ocasió [de sorprendre l'enemic] en l'algarada, i el mateix fa l'enemic amb els musulmans.

Aquesta és la realitat amb la qual es va topa Robert d'Aguiló quan ocupa Tarragona. Olderic Vidal explica que dins la vella catedral hi creixien faigs i que la seva esposa, quan ell no hi era, s'ocupava de les guàrdies i les defenses dalt de les muralles (Chinball 1986, v. 11, 402, v. 12, 404).

Què podem dir de les muralles de Tarragona en època islàmica i els primers temps després de l'ocupació feudal? Som en el terreny de la incertesa, ja que, ara com ara, l'estudi del tema és molt incipient. Tot i això, podem proposar algunes coses (Menchon 2020, 205-223).

Quina part del total de més de 3.500 metres de muralla romana va continuar en ús? Més amunt es comentava que la ciutat de l'antiguitat tardana va quedar bipolaritzada de nou entre la Part Alta i el barri portuari, i això es repeteix després de la conquesta feudal.

LA DEFENSA DEL FLANC SUD

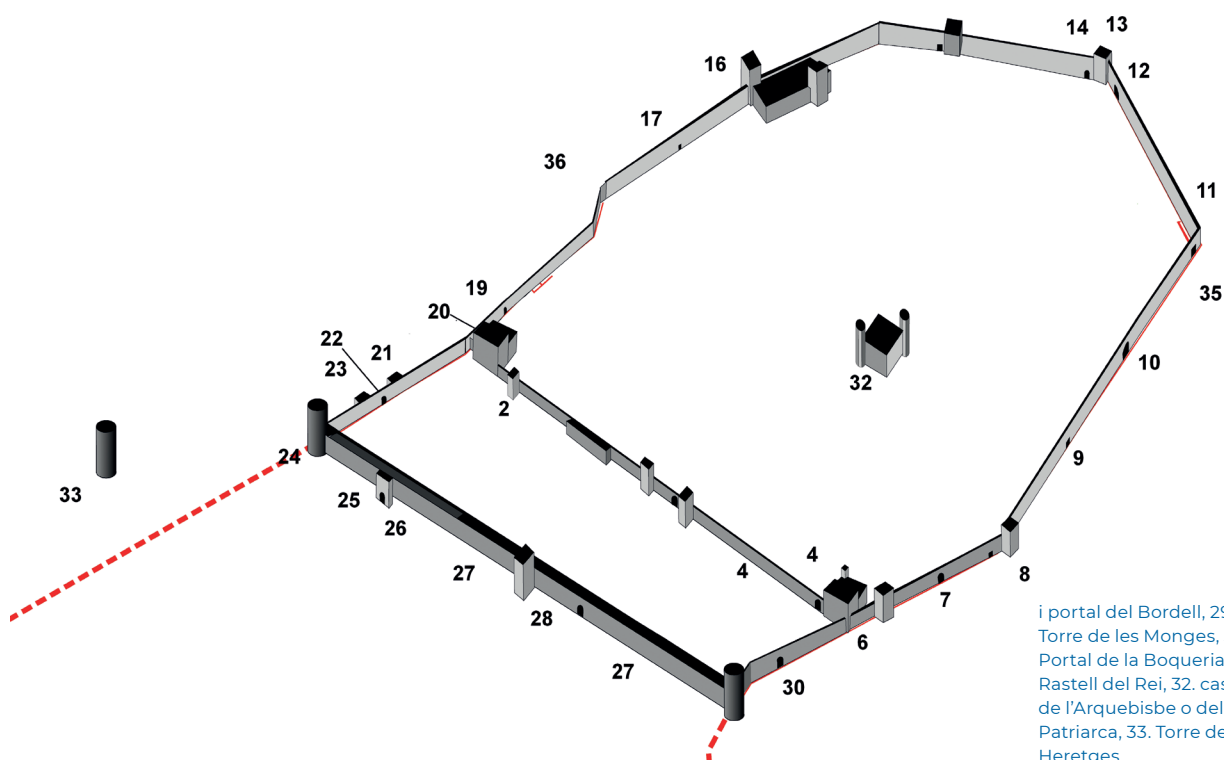
El barri de pescadors i mariners es va establir a prop de l'església de Sant Miquel de la Mar (doc. 1225). Podia quedar, almenys en part, inclòs dins el perímetre de la muralla republicana, però poca cosa més en podem dir. En canvi, a la Part Alta, queda clar que en reocupar aquest indret es fa amb les muralles com a defensa. Els gairebé mil metres de murada conservats al centre històric es corresponen a l'obra romana adobada i colonitzada entre finals del segle XI i la baixa edat mitjana.

Quedava però per protegir el flanc meridional. Es va resoldre primer amb la reutilització del mur de separació entre el *visorium* del circ i l'anomenada plaça de Representació, si és que no va ser aprofitat ja en època visigoda, i després amb dues defenses del darrer terç del segle XIV, les quals tancaven la ciutat per davant de la façana de l'antic circ. És el que coneixem com el Mur Vell (segle XII), entre els castells de Robert d'Aguiló (després del Rei i ara Pretori) i el del bisbe de Vic (Vigueta, ara Antiga Audiència), els quals reciclen sengles torres de comunicació del concili provincial. Al segle XIV s'agença el Mur de Clasquerí (1363), consistent en el paredat de les arcades del circ, ampliat després amb el Mur Nou o Muralleta (a partir de 1369) (fig. 7).

El Mur Vell, es ressegueix entre les torres del Pretori i l'Audiència, als carrers Enrajolat i Ferrers. Es poden diferenciar almenys tres accessos, tots ells d'origen romà: el carrer Major i el carrer Salines (Audiència) i el Rastell del Rei, al costat del seu castell (Pretori). Precisament aquí les excavacions realitzades van identificar el basament d'una escalinata semicircular: un accés monumentalitzat al palau reial, precisament en una zona on la documentació diplomàtica dona diversos noms de portals d'ubicació confosa (Vilà et al. 2015; Menchon 2020, 216).

Figura 7. Fortificació de la ciutat de Tarragona als segles XII-XIV: 1.

Castell del bisbe de Vic, 2. Torre, 3. Torre, 4. Mur Vell, 5. Portal de n'Olivera i torres de Morenes i Arandes, 6. Castell de Robert d'Aguiló, després del Rei, 7. Portella dels Jueus i torre Saportella, 8. Portella, 9. Portella del forat Micó (?), 10. Portal del Mal Consell, després de Sant Antoni, 11. Torre i portella (sota baluard de Sant Antoni), 12. Porta del Socors, 13. Torre d'en Vallcorba (Sant Magí), 14. Portal del Carro, 15. Torre del Cabiscol i portella, 16. Torre dels Templers, Paborde o Arquebisbe i portella, 17. Portella, 18. Torre de l'Escolà (sota fortí Negre), 19. Portal sobirà de Predicadors, després del Roser, 20. Portal jussà de Predicadors (portella), 21. Torre del Tintorer, 22. Porta, 23. Torre d'en Veciana, 24. Torre de Miralcamp o Grossa, 25. Portal de Framenors, 26. Mur de Clasquerí, 27. Muralleta, 28. Torre

i portal del Bordell, 29. Torre de les Monges, 30. Portal de la Boqueria, 31. Rastell del Rei, 32. castell de l'Arquebisbe o del Patriarca, 33. Torre dels Heretges.

Figura 8. Torre d'Arandes
(s. XII).

A banda i banda del carrer Major, conegut com el portal de l'Olivera o de la Misericòrdia, sengles torres de flanqueig, d'Arandes i Morenés. Les seves bases flanquegen el *pulvinar* del circ i el portal era sobre l'eix de simetria del concili provincial. Es van construir, com els panys de murada, amb carreus romans, fins i tot inscripcions (Menchon 2020, 215-220) (fig. 8).

Sota el mur Vell quedava el circ. L'espai ja era colonitzat ben aviat (Menchon 2015). L'arena servia per a fires i mercats, i les voltes van ser habitatges, tallers i pletes per al bestiar, com indica el nom del Corral. La guerra dels dos Peres (1356-1386) va fer fortificar el Corral amb un mur davant la façana del circ. Les actes municipals parlen que les muralles van ser objecte d'atenció el 1359 i que es van fer reparar (Menchon i Massó 1999, 57-59; Morelló 2011, 158), com també altres poblacions del país (Verdés 2003).

Va ser una època també d'enfrontament entre el Consell de la ciutat, l'arquebisbe Pere de Clasquerí i el rei Pere III, i un dels temes a debatre era qui pagava les obres de defensa (Morelló 2011, 157).

El 1363, els acords entre l'arquebisbe Clasquerí i el rei Pere van fer fortificar diverses poblacions del Camp. A Tarragona, es van pederar les arcades del Circ, i per exemple, a la Rambla Vella 17 es va deixar una porta per accedir a la ciutat (Menchon 2020, 215-220). Es van afonar cases i construccions que entorpien per córrer les defenses, com es va ordenar a les viles i els pobles del Camp que enviessin operaris per a les obres. Però la resistència dels locals i els problemes per al finançament van endarrerir l'obra fins al 1368. Llavors, es va decidir iniciar treballs de fonamentació per començament de l'any següent. I encara l'obra es va esllanguir fins a les acaballes del segle. Gràcies a les actes del Consell, tenim informació sobre el proveïment de la pedra, el morter, o el reciclatge del paviment del carrer Enllosat, la via Augusta davant del circ (Menchon i Massó 1999, 41-47, 57-60).

Tot i les dificultats, el Consell no es va acontentar de construir una barrera de més o menys envergadura, com es veu en altres poblacions del Camp, des de simples murades com la de Constantí, de més envergadura com la Selva, Reus i Montblanc, o les de major presència, com l'obra del monestir de Poblet. Davant del circ, es veuen uns 2,70 metres de la línia de les arcades aixequen mur de maçoneria, i aquest espai es reomple de capes de terra. S'assoleix una amplada de quatre metres! Sens dubte pesava, i molt, emular la monumentalitat de la vella muralla romana (Menchon 2020, 215-220). Es va reforçar als extrems amb torres poligonals. A la banda de mar, la de les Monges, de planta octogonal, a l'estil de les que coneixem a Tortosa, Poblet o València...). Es tracta d'una obra de qualitat, de bona argamassa aixecada en tongades, carreus amb marques de picapedrer a les cantonades i replè interior de terra fins a la cambra de combat, la qual era defensada per espitlleres (Menchon 2020, 215-220) (fig. 9).

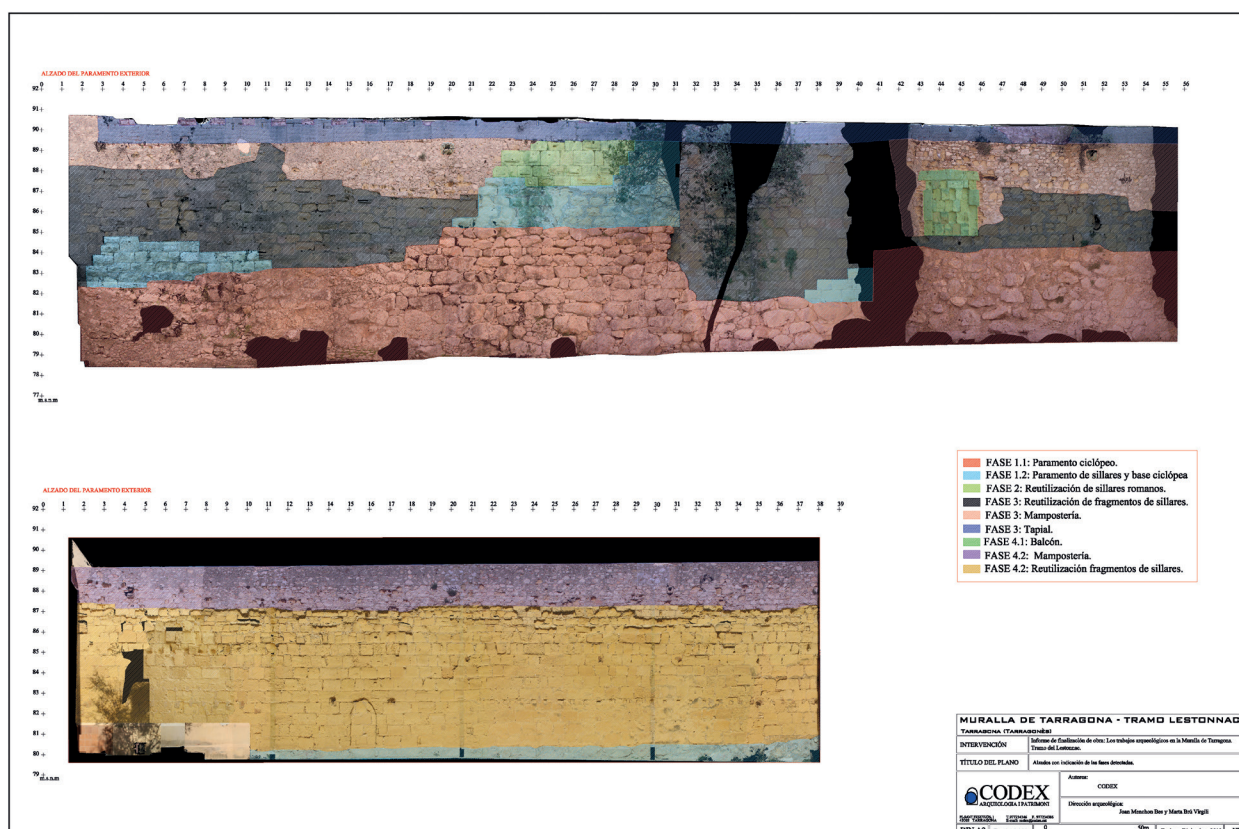

Figura 9. Torre de les Monges (s. xiv).

A la banda de terra, la torre Grossa o de Miralcamp, de la qual ens queda part del nucli de formigó i una cadena de carreus que es deixa veure a la via de l'Imperi, doncs un llamp la va fer volar el 1700. Les excavacions al número 67 de la Rambla Vella van permetre identificar el que quedava de fonaments, els quals marquen de nou una interessant planta poligonal (Menchon 2020, 215-220). Gràcies als estudis d'arxiu de Sánchez Real, sabem que va ser reparada entre el 1446 i el 1447, ja que es conserva el llibre de comptes de les obres (Sánchez Real 1990, 123-135) (fig. 10).

Figura 10. Restes de la torre Grossa (en fosc) encara visibles al tram de muralla de la Via de l'Imperi Romà.

Parlem ara de la les defenses a la Part Alta. Tingui's en compte que ja d'antic l'impressionant sòcol megalític, l'aparell d'*opus siliceum* va ser objecte d'atenció de viatgers com Benjamín de Tudela, qui ens en parla al segle XII: «En un viatge de dos dies vaig arribar a l'antiga Tarragona, que té construccions ciclòpies i gregues, de les que no hi ha res de semblant a Sefarad» (Ripoll 1991).

Una de les primeres accions de Robert d'Aguiló en instal·lar-se a Tarragona va ser reparar el seu castell, la vella torre del Pretori que comunicava el circ i el fòrum provincial, com també hauria fet una mica abans el bisbe de Vic amb la torre bessona, la Vigüeta o Audiència. Entre ambdues construccions, el tancament meridional de la Plaça de Representació es va convertir en el mur Vell. La remuntada del parament de carreus indica aquesta voluntat defensiva, tot reciclant blocs d'època imperial gairebé sense retocar. Recordem que entre els compromisos del cavaller normand van ser «restaurar la ciutat i a defensar-la» (Menchon 2020, 204-205) (fig. 14).

A la muralla romana es veuen les reparacions del parament del tram del col·legi Lestonnac que donen al passeig Arqueològic. Aquí, les filades de carreus imperials tornats a col·locar i lligats amb mescla de calç. Del cert no podem dir si són de l'antiguitat tardana o medievals. En altres construccions d'època visigoda, com la cisterna localitzada al costat del Refetor dels Canonges, a la catedral, es veu com es construeix amb carreus reciclats, però les juntes són amb fang i se segellen amb morter. Potser no és una dada significativa per si mateix, però en els murs que suposem ja medievals, el que es veu és l'ús directe d'argamassa de calç. És un tema a estudiar en el futur (Menchon 2020, 216).

Figura 12. Fotogrametria dels trams de muralla del col·legi Lestonnac. Els diferents colors marquen les fases identificades (M. Bru i J. Menchon sobre base del Ministerio de Cultura).

Figura 13. Planta de la torre a l'angle entre els passeigs Torroja i Sant Antoni (Ajuntament de Tarragona).

Figura 14. Interior de l'anomenada torre dels Advocats, que forma part de l'antiga Audiència. És una de les torres d'accés al fòrum provincial, que en època medieval passa a ser el castell del bisbe de Vic, citat com a castell de Nahalis als documents de l'època.

També és interessant veure com aquesta reparació té un perfil esgraonat, de manera que les filades van reculant uns 2-3 cm, donant al parament una secció atalussada (fig. 15). Per sobre, una remuntada de maçoneria que es remata amb un parament de tàpia reial que es correspon al pas de ronda. Durant els treballs de restauració de 2012-2014 es van identificar un seguit de bases de merlets també de tàpia, amb les seves corresponents espitlleres o espiells (fig. 16).

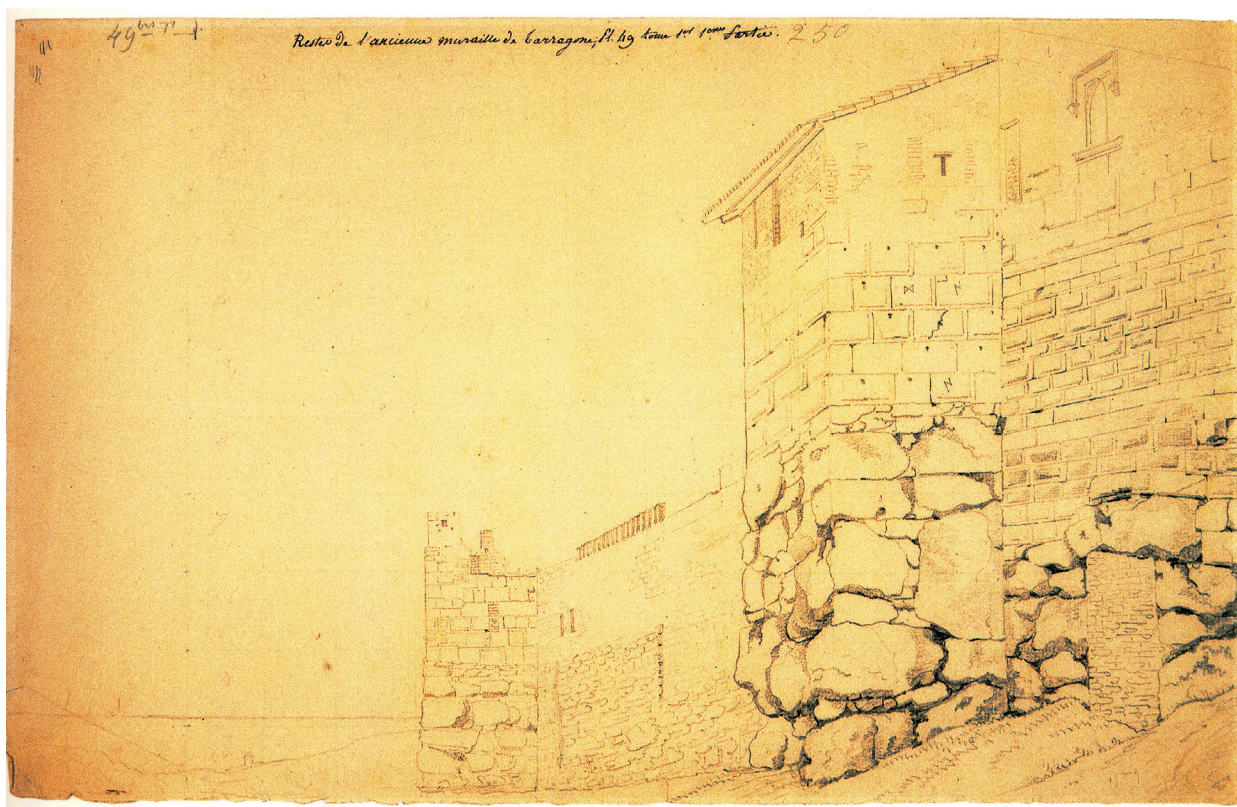
Figura 15. Esgraonat de carreus de la reparació medieval a l'exterior del pany del col·legi Lestonnac.

Figura 16. Restes de merlets de tàpia al tram del col·legi Lestonnac.

Són representats a la planxa XLIX del *Voyage Pittoresque* d'Alexandre de Laborde i un dibuix preparatori conservat al Museu d'Art de Catalunya, i cal relacionar-los amb els marcats per Wyngaerde als seus dibuixos de la ciutat de Tarragona al segle XVI, així com els que haurien al Pretori i al passeig de Sant Antoni. De mitjana, fan uns 0,80 metres de llarg per uns 0,50 metres d'amplada (fig. 17). L'arquitecte Rafael Vila proposa que tindrien una alçada propera a 1,10 metres. La seva morfologia i dimensions els fan del mateix tipus que els de la torre de l'Arquebisbe o Paborde, que hem de datar entre el darrer terç del segle XII o inicis del XIII com a molt tard. Precisament prop d'aquesta torre i a la baixada del Roser es conserven merlets de tàpia més grans, que fan 1,50 metres d'ample per 1,10 metres d'alt. Les seves mides, així com l'espitllera central tenen clars paral·lels amb les muralles del segle XIV. El cas més similar és a la Selva del Camp, precisament una població que formava part dels feus del paborde de Tarragona (Bru et al. 2015; Casanovas i Quílez 2006, 101; Menchon 2020, 207; Vila 2013).

Figura 17. Dibuix preparatori (c. 1801-1803) de la planxa XLIX del *Voyage Pittoresque* d'Alexandre de Laborde (1806). Es veuen els merlets del tram del col·legi Lestonnac (Casanovas i Quílez 2006, 101).

La utilització de tàpia com a recurs constructiu de les muralles del Camp no és pas estrany. Es veu a Reus, a la Selva i especialment a Montblanc. A Tarragona, a més dels ampits emmerletats dels passos de ronda, es detecta a la Muralleta. En efecte, al tram de la capçalera oriental del circ es va poder excavar el replè de la Muralleta. A prop del nivell del *visorium*, el mur exterior es va regruixar amb dues tongades de tapiades juxtaposades, sense poder aclarir del tot el perquè d'aquesta singularitat. És plausible que, a partir de determinat nivell, optessin per una muralla més estreta, a l'estil de les coetànies com Montblanc, i no de quatre metres d'ample, com tenim a la base (Menchon 2003) (fig. 18).

És una tècnica que no es fa estranya en obres de tàpia i terra, ja que un excessiu gruix de la tapiada complica força poder compactar la terra sense haver de muntar un caixó reforçat, i per tant difícil d'encofrar i desencofrar. La solució és, doncs, juxtaposar les tapiades fins a assolir l'ample desitjat, com es veu per exemple al castell d'Ulldecona o a la muralla de Montblanc, i ja en època romana en murs de *caementicium* de la vil·la de Cal·lípolis, a Vila-seca (Menchon 2020, 181).

A les reparacions de la baixada del Roser i del passeig de Sant Antoni, trams de muralla romana que es desenvolupen amb un cert pendent, veiem que aquestes segueixen més o menys les inclinacions, i que en adobaments ja posteriors es tendeix a l'horitzontalitat, tot fent anar carreus de dimensions menors, peces més irregulars fins a arribar a la simple maçoneria. La minva de carreus sencers a les fases medievals conforme avança el temps és degut a un fet: la pedrera és la mateixa ciutat i l'auge constructiu fa que a poc a poc es vagin exhauint les peces millors, moltes emprades per a la gran obra de la catedral. Aquí veiem aquest descens de dimensions conforme avança l'obra de les naus, fins que arriba el moment que s'han de portar blocs d'altres llocs de la rodalia (Arroyo i Menchon 1993) (fig. 19).

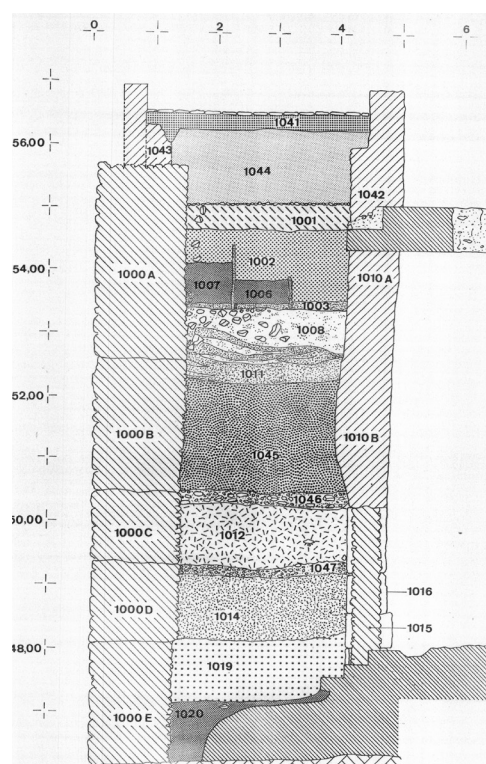

Figura 18. Secció estratigràfica del replè de la muralleta a la capçalera oriental del circ (arxiu Ted'a. Ajuntament de Tarragona).

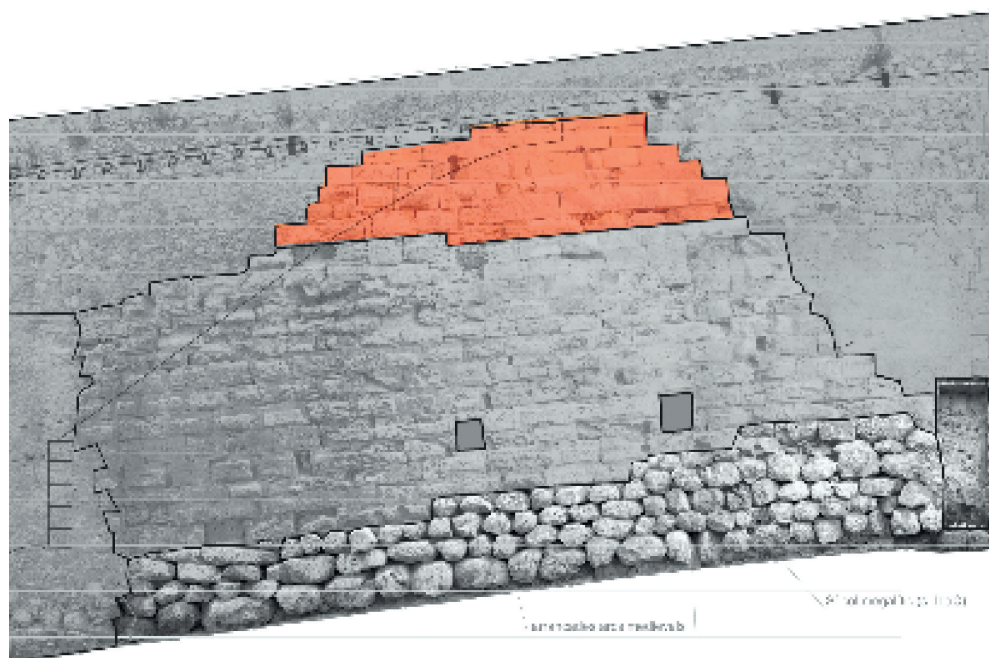

Figura 19. Ortofotografia del tram de muralla de la baixada del Roser, amb marcat de la part de carreus d'època medieval (base Figuerola et al. 2008).

Més avall, a l'actual via de l'Imperi 13b i c, a tocar de la torre baixmedieval d'En Tintorer, hi ha un magnífic pany de carreus romans lligats amb morter de calç i palets de riu a les juntes. Per sobre, una remuntada de peces més petites i, al final, un acabat de tàpia calicastrada. No s'observen marques de picapedrer, però. Més enllà, a la cantonada amb la rambla Vella, encara es veu el nucli de formigó de

calç i una cadena de carreus que es corresponen a la torre Grossa, la qual formava part de la Muralleta (segle XIV) que tancava la ciutat pel flanc meridional, just davant la façana del circ (fig. 20). A prop seu, un aparell de carreus petits, gairebé carreus amb una clara aparença de disposició de llarg i través que a altres llocs evocarien construccions emirals i califals, però que aquí cal estudiar si són antics o una reparació fins i tot del segle XX (Menchon 2020, 207) (fig. 21).

Figura 20. Tram de muralla a la via de l'Imperi romà, recomposició tardoromana o medieval feta amb grans carreus romans reubicats.

Figura 21. Tram de muralla a la via de l'Imperi romà, formada per filades de carreus de llarg i través, de petites dimensions i cronologia incerta.

Un tema interessant a les muralles romanes de Tarragona en època medieval és veure com el seu interior és aprofitat com a habitatge: l'extraordinària amplada de la murada i el fet que es reomplís de toves va permetre el seu buidatge de manera més o menys fàcil.

És eloqüent que les actes municipals d'època medieval, en els moments de perill, expliquen que es facin tapiar portes i finestres de les muralles, així com alliberar els camins de ronda doncs eren colonitzats. El passeig de Sant Antoni encara mostra aquesta realitat no solament amb les balconades obertes en època moderna, per exemple a casa Canals, sinó també amb la presència d'una finestra coronella clarament gòtica a la casa que dona al carrer Granada, 7 (fig. 22). El fet no és aïllat, com s'observa en altres punts. Tenim per exemple arcs apuntats recolzats en els paraments interior i exterior: baixada del Roser i passeig Arqueològic, o al llarg del carrer Granada. I el cas més clar és al tram de muralla de la capçapera oriental del circ. Aquí les excavacions mostren que es buida el replè de toves, es desmunta el parament interior de la muralla deixant a la vista el *caementicium* de la volta del circ i no solament això. Hom construeix un gran arc diafragma en línia amb la façana del circ, a tocar a la torre de les Monges (segle XIV) (fig. 23a, 23b, 23c i 23d). Després, es condemna amb l'obra del mur de Clasquerí (1363): un parament de maçoneria amb filades d'*opus spicatum*, on es veu una porta i després una gran espitllera. I no solament això, sinó que sobre l'arc encara es conserva el festejador d'una finestra medieval (Menchon 2020, 210) (fig. 24).

Figura 22. Finestra coronella a la muralla, tram del passeig de Sant Antoni. Es correspon a un habitatge del carrer Granada. 7.

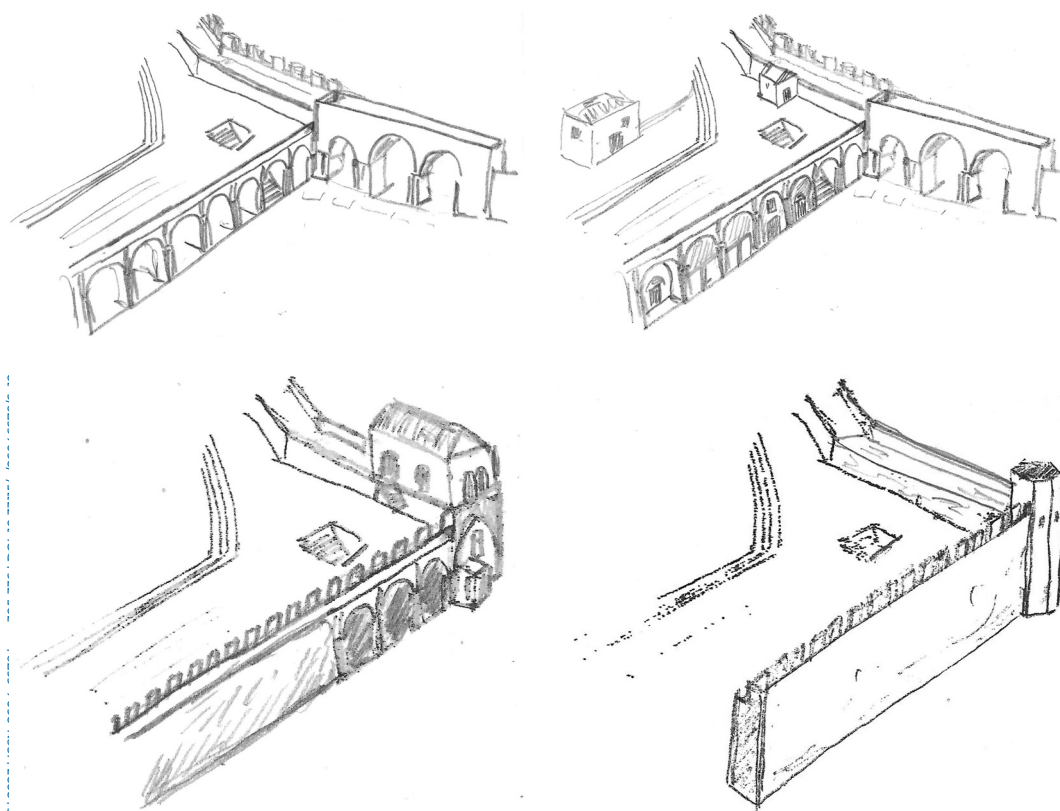

Figura 23. Proposta evolutiva de la capçalera oriental del circ: a) segle I; b) segle VI; c) segle XII-XIII; d) darrer terç del segle XIV.

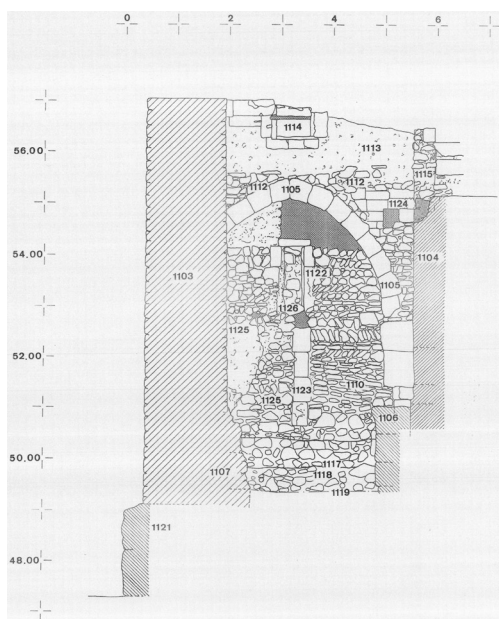
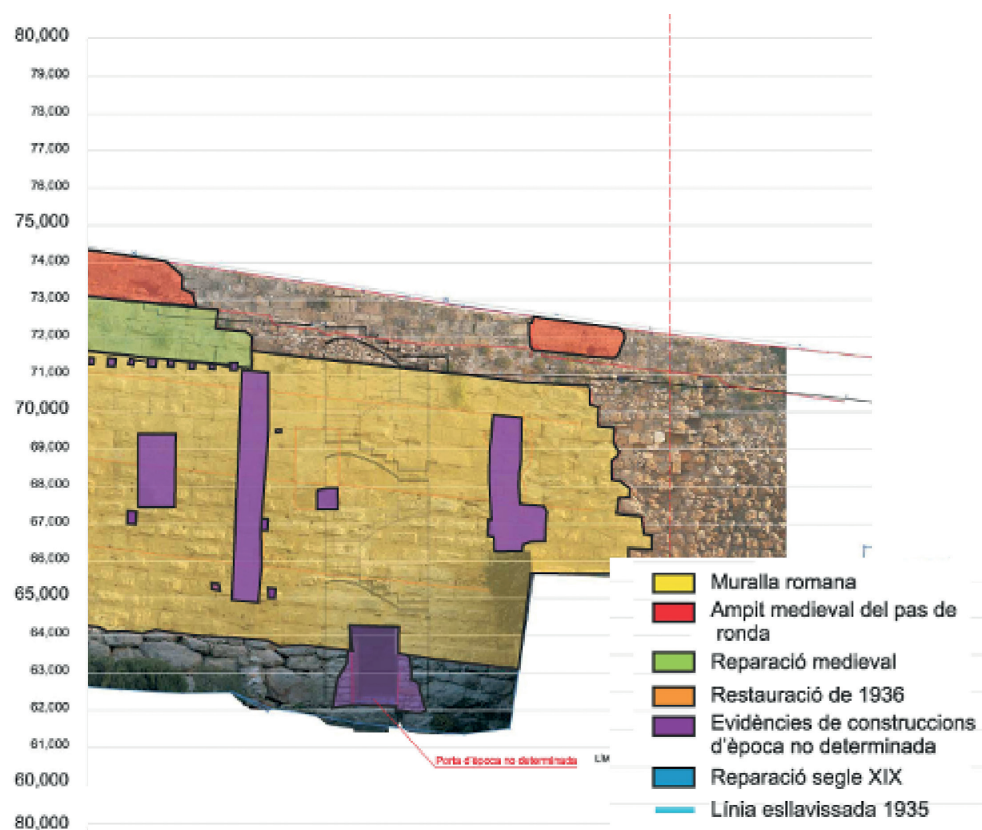

Figura 24. Arc apuntat dels segles XII-XIII que formaria part de l'habitatge que ocupava l'interior de la muralla romana a la capçalera oriental del Circ, vista oest i est, i fotografia des de l'est (Ted'a. Ajuntament de Tarragona).

Fig. 25. Parament exterior del tram de muralla de la Baixada del Roser, corresponen a l'entrada del passeig Arqueològic. S'hi veuen les traces d'una torre adossada, i les obertures d'habitatges que aprofitaven l'interior de la defensa romana (base Figuerola et al. 2008).

Les excavacions a l'interior de la baixada del Roser indiquen la mateixa situació: buidatge de les toves, trencament dels carreus per fer obertures, forats de biga per forjats, fins i tot adossament de construccions turriformes al parament exterior, i nivells de circulació datables entre els segles XV i XVI. Una situació similar la tenim al col·legi Lestonnac, amb una gran obertura d'època moderna que donava a una estança (pendent d'excavar). Tant aquí com a la baixada del Roser, els espais s'amortitzen en època moderna (fig. 25). A més, els paraments de muralla es reforcen interiorment amb murs de maçoneria construïts amb encofrat perdut, que relacionem amb les reparacions de la muralla que es fan entre 1734 i 1737 per ordre del governador de la plaça Juan Prado de Portocarrero (Bru et al. 2015).

Les reparacions de la muralla en època moderna tenen força sentit, més quan des de la Guerra dels Segadors (1640-1652) Tarragona esdevé presidi o plaça forta. A partir d'aquí sofreix un llarg procés de fortificació, amb una sèrie de construccions a manera de baluards que marquen l'urbanisme fins ben entrat el segle XIX (Menchon 2019).

De fet, la preocupació pel manteniment es veu en la documentació baixmedieval, en la lectura del monument, i també ho expliquen les analítiques que s'hi han anat fent. Per exemple, els treballs de restauració a principis dels anys noranta del parament interior de la baixada del Roser mostren que els murs van ser tractats

en època medieval amb la imprimació de proteccions basades en el sulfat de ferro (Arroyo i Menchon 1994). El costum de posar additius als morters i reforçar la pedra amb banys, per exemple, d'aigua de calç no és pas estrany i s'ha pogut observar en altres construccions (Vendrell et al. 2020).

També s'ha pogut observar la reparació dels paraments romans, sense que això signifiqui alterar els replens de toves. Es crea llavors una situació interessant, gairebé un miratge: mentre les cares exteriors són de carreuada medieval o posterior, a dins es conserven les capes de toves. S'ha pogut observar a les excavacions dels trams de l'hort de l'Arquebisbe i del col·legi Lestonnac (fig. 26).

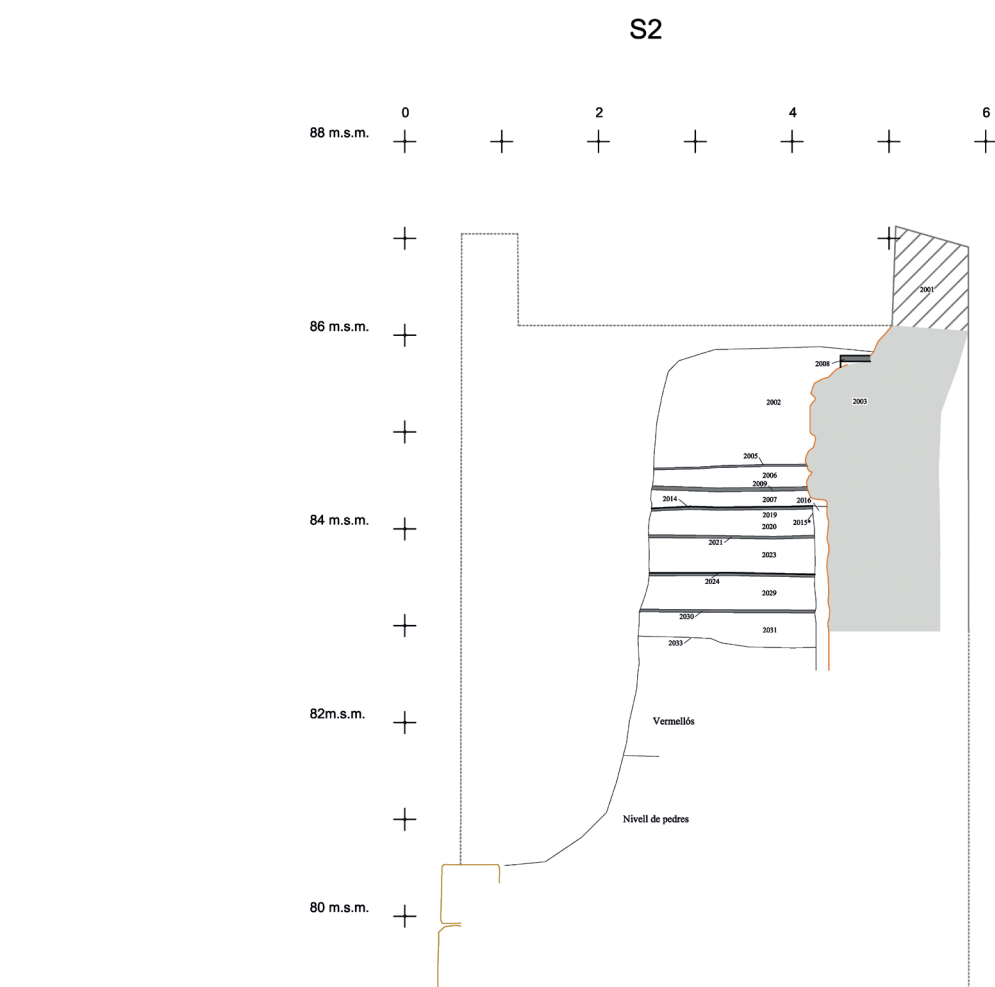

Figura 26. Secció del tram de muralla de l'hort de l'Arquebisbe. Es poden diferenciar paviments d'època medieval i moderna sobre les toves, i com una de les cares de la muralla és una reforma medieval estratigràfica del tram on es poden veure els diferents nivells i paviments d'època medieval i moderna al seu interior (Peña 2010. Ajuntament de Tarragona).

Per força hem de pensar què succeeix amb la resta de les defenses romanes quan, per exemple, sabem que en bona part estaven dempeus, com apunta la descripció que en va fer Lluís Pons d'Icart al seu *Llibre de les Grandeses*. Sumem els dibuixos del pintor flamenc Anton van den Wyngaerde, en la rica cartografia militar de la plaça fins a ben entrat el segle XIX, o a les descripcions que van fer els arqueòlegs Bonaventura Hernández Sanahuja i Joan Serra Vilaró, testimonis de la destrucció de llenços encara dempeus als segles XIX i XX (Serra Vilaró 1949). Podem resumir que, mentre la murada romana a la Part Alta va continuar amb la seva funció pomerial i defensiva, a la resta de la ciutat va passar a quedar abandonada, ser

límit o partió de finca, i també part de les defenses de la ciutat a partir de la Guerra dels Segadors. No endebades, la traça de les muralles romanes va ser reforçada per una munió de baluards, cortines i fortins fins a arribar al port. Però bàsicament és una construcció que va ser canibalitzada: la terra dels replens de toves s'aprofita per fer tapiades (Duran 1984, 103), els carreus es reciclen per a altres construccions, com el cas de la reparació del pont Vell sobre el Francolí, l'any 1600 (Menchon i Massó 1999, 39-82).

FOSSATS, PORTES I TORRES

Hem deixat per al final alguns comentaris sobre altres elements. En primer lloc l'existència o no de fossats. En el cas de Tarragona, la matriu geològica, bàsicament una duríssima molassa calcària del Terciari coneguda com a fetge de gat, dificulta extraordinàriament la possibilitat d'obrir-ne. Precisament un dels mals que van patir les fortificacions d'època moderna. Amb tot, els treballs arqueològics al peu del baluard de Sant Antoni l'any 2014 van mostrar com aquí el substrat geològic, format per margues calcàries, va ser rebaixat d'antic, cosa que fa pensar en alguna mena de vall (fig. 27). La manca de materials i les dimensions dels sondeigs, oberts per reforçar la muralla en una actuació d'emergència, no van permetre esbrinar gaire més (Bravo et al. 2020).

Figura 27. Possible fossat al peu de muralla, al costat del baluard de Sant Antoni (C. Subiranas. Ajuntament de Tarragona).

Si ens referim a les portes de la muralla romana, queda clar que els vells accessos es van aprofitar en temps medievals. Abans es parlava de la problemàtica toponímica de les portes als vorals del castell del Rei o Pretori. Precisament a

prop seu hauria d'haver un accés lateral a la Plaça de Representació del fòrum provincial, que es va enderrocar el 1893 (Menchon 2020, 211).

Si resseguim la muralla des del passeig de Sant Antoni fins a la via de l'Imperi, és a dir de mar a terra, podem veure la situació. Primerament, tenim dues portelles romanes que es corresponen a la del call, la portella dels Jueus i la del Forat Micó. Poca cosa podem dir d'època medieval, ja que no s'observen especials canvis a excepció dels encaixos de les traves de les portes que, ara com ara, no podem datar correctament (fig. 28).

Figura 28. Portella dels Jueus, que en època medieval servia per accedir al call de Tarragona.

Més amunt, el portal del Mal Consell, documentat en època medieval, dona pas a l'interior on hi ha la plaça de Sant Antoni. No sabem del cert si té origen romà o no, ja que la gran reforma del portal, del 1737, va fer desaparèixer tot vestigi anterior. Ara bé, els treballs arqueològics al número 3 del carrer Puig d'en Sitges van descobrir una arrancada d'arc que es podria correspondre a aquest portal medieval, o potser sigui de datació romana (Bravo et al. 2020).

A l'angle entre el passeig de Sant Antoni i el de Torroja, una altra portella força alterada per les voladures de la Guerra del Francès (1813) i les obres de desmuntatge de la muralla als anys trenta del segle xx. Es conserva un dels costats i dos megàlits de l'altre. A tocar, una torre de planta quadrada, de la qual ja hem parlat i de cronologia no aclarida del tot.

Al passeig Arqueològic, ens trobem amb dos interessants portals d'origen romà però modificats en època medieval. El primer és el del Socors. La part romana es correspon al parament exterior i és un impressionant arc de mig punt sobre els megàlits, amb triple rosca de carreus. A sobre, dues espitlleres i l'espai d'una tercera marquen una cambra de combat original. La cara interior és una reforma

datable al darrer terç del segle XII (Menchon 2009, 209-210), formada per un arc apuntat associat a una reparació de carreus amb marques de picapedrer. Reciclen peces romanes i en força casos mostren encoixinats d'època, així com inscripcions romanes reciclades (CIL II² sup. 14 núm. 1239) (fig. 29).

Figura 29. Porta del Socors, cara interior refeta a la darrera del segle XII (Laboratori de Fotogrametria Terrestre UPC. Generalitat de Catalunya. Ajuntament de Tarragona).

Passada la torre de Minerva o Sant Magí hi ha el portal del Carro. La tradició diu que per aquí va fugir aquest sant llegendari durant les persecucions en temps de l'emperador Maximà (285-305). Què ens trobem en aquest cas: una porta de mig punt, també datable al darrer terç del XII, ja que les marques de picapedrer coincideixen amb les de la catedral. Però l'interessant és que aquest arc és inserit com una peça de marqueteria enmig del sòcol megalític: substitueix una portella de la muralla original (fig. 30).

L'arc no és gaire gran, fa 2,80 x 4,00 metres i es construeix amb carreus tallats que reciclen peces romanes. S'uneixen amb morter i mostren com hem dit marques

de picapedrer i *grafiti* a vincular amb còmputos de guàrdies. Sobre la porta, uns permòdols indiquen que en època baixmedieval estava defensada per una lladronera, com també es veu a la portella al costat de la torre del Paborde. De fet, aquesta i la del Seminari o Cabiscol van funcionar com a accessos a la zona eclesiàstica. Més enllà, en el llenç de la primera fase que uneix l'actual palau arquebisbal i el fortí Negre (segle XVI, sobre una torre romana) hi ha una portella de la primera fase, que en temps medievals va ser clausurada deixant, això sí, l'espai per a una espitllera. Es pot identificar amb el portal dels Templers (Menchon 2020, 44, 212) (fig. 31).

Finalment, els portals que donaven a l'actual via de l'Imperi. Al segle XIII es documenta el d'en Vilaverd, entre la torre homònima i la del Tintorer. Ara no en queda res, però podria coincidir amb la Porta Ostia del circ, que al segle XIX es va identificar al carrer Rere Sant Domènec 1, actualment Salines 2 (Menchon 2020, 210-211).

Més amunt tenim l'actual portal del Roser, abans de Predicadors, i a pocs metres una altra portella de la segona fase romana, i possiblement una darrera associada també a la torre (de l'Escolà) sota el fortí Negre o baluard de Santa Bàrbara, que interiorment generaria l'espai de la plaça de Sant Joan (Menchon 2021).

El portal de Predicadors és un arc de mig punt de 2,90 metres de llarg. Es configura amb muntants de carreus petits, alguns ja amb reparacions del segle XX. Al damunt, un arc de doble rosca i un espai amb carreuada de faïçó baix medieval. No es veuen marques de picapedrer. És interessant veure com els muntants encaixen en els megàlits romans retallats. Els brancals interiors del pas es formen per sengles paraments de carreus medievals que folren la muralla romana, i a sobre un capialt de volta força plana. L'arcada que dona intramurs és també de carreus, amb desenvolupament de mig punt. No és cap disbarat dir que aquesta porta en substituiria una altra de romana, a vincular amb un dels accessos que donen a la plaça de Representació, a l'igual que el documentat i desaparegut al segle XIX, al carrer Portella (Menchon 2009, 214).

Què va succeir amb les torres romanes de la muralla? Doncs senzillament van ser aprofitades. El cas més espectacular és la del Paborde, que formaria el cos principal del castell d'aquesta dignitat catedralícia. Després també va passar a denominar-se torre de l'Arquebisbe (Menchon 2020, 213-214).

La cosa és que, sobre la torre romana, d'uns 12 metres d'alt, al darrer terç del segle XII hom va construir una impressionant remuntada fins a l'alçada de 26 metres. Es basteix amb murs de tres fulles, les cares exteriors dels quals són

Figura 30. Portal de la capella de Sant Magí. A sobre es veuen els permòdols d'una lladronera baix medieval.

Figura 31. Portella de la primera fase de muralla romana, clausurada en època medieval, al tram entre la torre del Paborde i el fortí Negre.

Figura 32. Torre del Paborde.

de carreus romans reciclats, amb presència de marques de picapedrer i també d'encoixinats, coses que no són estranyes en altres punts de la muralla medieval, com ja hem dit. No són pas encoixinats decoratius com els del campanar de la Seu, una prematura aparició d'aquest sistema ornamental en ple gòtic, sinó que més aviat són funcionals, encara que no exempts de plasticitat. De fet, en altres fortificacions com les muralles baixmedievales de la Selva del Camp, Reus, Constantí o el Montblanc també hi són presents (fig. 31).

La presència de la torre es deixa veure sobresortint de la línia de muralla, i sobretot quan hom s'atansa a Tarragona. Es veu de ben lluny, doncs l'objectiu és demostrar el poder del paborde, dignitat documentada a la darrerria del segle XII (Serrano i Lozano 2016).

A dins, una gran sala coberta amb volta apuntada de carreus, com la del refectori dels Canonges. Substitueix un sistema de trespols, dels quals encara en resten els grans permòdols dels embigats. Des de fora, mirant al Camp, una gran finestra de mig punt i doble esqueixada

que té la seva bessona a la cara contrària. El més interessant és el coronament, amb una interessant terrassa amb triple sistema de defenses: a la base, una sèrie d'espitlleres, per sobre un seguit de cadafals de pedra que funcionen amb un pas de ronda o banquetta elevada. Per acabar, un fris de merlets de remat piramidal formats per carreus romans aprofitats, de tipologia semblant als de tàpia del tram de muralla del Lestonnac.² Des de l'exterior es veuen encara les empremtes d'un cadafal de fusta.

Criden l'atenció els que hem definit com a cadafals de pedra. Són un seguit d'obertures al parament que per l'exterior es protegeixen per sengles ortostats clavats al mur, els quals al mateix temps subjecten un frontal també de pedra i una coberta a un vessant. A diferència de les lladroneres baixmedievales, que se subjecten sobre permòdols, aquí es fixen al mur: no deixen de ser la petrificació de les defenses de fusta d'arrel més antiga (Menchon 2020, 214). Així doncs, la construcció s'emmarca perfectament en els darrers decennis del segle XII.

La torre del Seminari o Cabiscol ha arribat menys transformada, tot i que es veuen grans balconades d'època moderna. Al gravat XLIX del *Voyage* de Laborde s'observen restes d'una remuntada de maçoneria, obertures tapiades i una teulada, fins i tot una finestra amb pestanya. Aquesta mateixa imatge mostra una remuntada a la torre de Minerva, llavors Sant Magí: uns brancals d'una obertura de datació que no es pot definir (Casanovas i Quílez 2006, 201). Precisament al parament nord hi ha una reparació que si bé s'havia dit que era del segle V, provocada per les voladures de la Guerra del Francès (1813) o l'intent frustrat del

2 És un merlet que es veu en el món almohade i en fortificacions datables entre els segles XII i XIII, com expliquem a Menchon 2020, 213-214: pintures del palau Aguilar de Barcelona, al castell de Montagut, la cellera de Codalet, el castell de Querol (Conflent), els castells de la Bisbal, Peratallada, Merola...

seu desmuntatge el 1543, mostra un adobament també del darrer terç del segle XII: carreus més petits que els romans, però amb marques de picapedrer assimilables a altres obres coetànies (Menchon 2020, 215).

A més de la ja comentada torre del baluard de Sant Antoni, hi ha informació documental d'altres defenses, com la torre de Saportella, al costat de la portella dels Jueus, de la qual tenim notícia gràcies als dibuixos de Wyngaerde i als plànols del segle XVIII corresponents al baluard de Sant Climent (Menchon 2020, 215).

I, per acabar, la torre d'en Tintorer, a la via de l'Imperi, que ja hem citat en parlar del portal de Veciana. És una altra defensa quadrada, de maçoneria, procedent dels replens de la base de la muralla romana i carreus a les cantonades. En una cara hi ha una inscripció romana. Es remata amb una terrassa molt transformada on es veuen encara grans merlets per troneres. Cal pensar que és una obra posterior al setge de 1462, durant la guerra civil catalana (fig. 33).

FigURA 33. Torre del Tintorer.

CONSIDERACIONS FINALS

Al llarg d'aquest periple hem pogut veure com les muralles de la Tarragona medieval aprofiten les construccions de la vella Tàrraco. El perímetre encara conservat es correspon a la ciutat oficial en època visigoda i feudal, la Part Alta. Aquí s'observa que les muralles romanes recuperen el seu sentit pomerial i defensiu, i a un temps s'adapten a les necessitats de l'època, de manera que es colonitzen per habitatges i quan convé es transformen, s'adapten, etc. El tancament meridional de la ciutat, ja que tant la Terracona visigoda com a la ciutat feudal no ocupen el perímetre de la Tàrraco romana, s'efectua mitjançant l'adaptació als segles XII i XIV de la topografia de la zona i els precedents d'època imperial: la separació entre circ i la plaça del fòrum provincial esdevindrà el mur Vell, i la façana monumental del circ passarà a ser el mur de Clasquerí (1363) i després el Mur Nou o la Muralleta (1369).

Poc o res podem dir de com es defensaria el barri de pescadors, el qual formava part de la Vila Nova, a la zona del port, tot i que no es pot descartar una certa utilització de les velles muralles romanes. El que sí és cert és que fora de la Part Alta, les antigues construccions defensives van quedar abandonades i van patir un procés de canibalització al llarg dels segles, encara que la seva traça es va mantenir en les fortificacions d'època moderna, fins i tot en el marcat dels carrers de l'exemple dels segles XIX-XX.

Finalment, caldrà considerar l'adaptació d'algunes de les grans construccions del concili provincial per a les seues del poder feudal, tema que hem deixat per a una altra ocasió: les torres d'accés a la plaça de Representació que passen a

ser els castells del bisbe de Vic i de Robert d'Aguiló, després del Pretori; la que unia aquesta plaça amb el Recinte de Culte, que serà el castell episcopal o del Patriarca; o la torre del Paborde —de la qual sí que n'hem parlat—, que serà el castell d'aquesta dignitat eclesiàstica. Queda clar que no es pot entendre la Tarragona medieval sense la Tàrraco romana, i que la Tàrraco romana no es pot explicar sense tenir en compte com s'ha transformat a partir d'època medieval.

BIBLIOGRAFIA

- AQUILUÉ, X., DUPRÉ, X., MASSÓ, J., RUIZ de Arbulo, J. 1991, "La cronologia de les muralles de Tàrraco." *Revista d'Arqueologia de Ponent* 1, 271-301.
- ARROYO, P., MENCHON, J. 1994, "La muralla a la Baixada del Roser: proposta per a la seva restauració." *Butlletí Arqueològic*, època V, 15, 391-416.
- BONET, M. 2011, "De la *Tarraquna* islàmica a la formació de la ciutat feudal." In Duch, M. (dir.) *Història de Tarragona*. Lleida, vol. 2, 57-306.
- BRAMON, D. 2000: *De quan erem o no musulmans. Textos del 713 al 1010* (continuació de l'obra de J. M. Millàs i Vallincrosa). Vic.
- BRAVO, P.; BRU, M.; CERVELLÓ, Fr.; CIURANA, J.; FABREGAT, R.; MENCHON, J.; YGUANZO, D. 2020, "Darreres actuacions arqueològiques a les muralles de Tarragona (2012-2017): Baixada del Roser (2a fase), Col·legi Lestonnac, Puig d'en Sitges 3 i Granada 7," *Homenatge al Dr. Alberto López Mullor. Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Universitat Autònoma de Barcelona 15-16 maig 2018*. Bellaterra, 405-416.
- BRU, M.; FABREGAT, R.; YNGUANZO, D.; MENCHON, J.; VALLDEPÉREZ, M. 2015, "Noves dades sobre la muralla de Tarragona a l'Antiguitat Tardana i època medieval," *V Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya. Barcelona 22-25 de maig de 2014*. Barcelona, vol. I, 309-324.
- CASANOVAS, J.; QUÍLEZ, F. 2016, *El viatge a Espanya d'Alexandre de Laborde (1806-1820). Dibuixos preparatoris*, Barcelona, 166-167.
- CHINBAL, M. 1986: *The ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, Oxford, vol. VI.
- CIL II² suppl. 14: Alföldy, G.; Abascal, J. M.; Mayer, M.; Stylow, A. I; Gimeno, H.; Schmidt, M. *Corpus Inscriptionum Latinarum* II 2 suppl 14, 1-1199. Berlin 2011.
- DURAN, E. 1984 (ed.), *Lluís Ponç d'Icard i el "Llibre de les Grandeses de Tarragona"*, Barcelona.

- FIGUEROLA, J.; GAVALDÀ, J.; ROMERA, J.; ALONSO, J. 2008: *Restauració de la muralla tram baixada del Roser – 2a etapa de la zona I del pla director*. Reus, inèdit.
- HAUSCHILD, Th. 1983, *Arquitectura romana de Tarragona*. Tarragona.
- HAUSCHILD, Th. 1984-1985: “Excavaciones en la muralla romana de Tarragona. Torre de Minerva (1979) y torre del Cabiscol (1983).” *Butlletí Arqueològic època V*, núm. 6-7, 11-38.
- KAGAN, R. L. 1986 (ed.), *Ciudades del Siglo de oro: las vistas españolas de Anton Van den Wyngaerde*, Madrid.
- MACIAS, J. M. 1999, *La ceràmica comuna tardoantiga a Tàrraco. Anàlisi tipològica i històrica (segles V-VII)*. Tarragona.
- MAR, R.; RUIZ DE ARBULO, J.; VIVÓ, D. BELTRÁN, A. 2012, *Tàrraco. Arquitectura y urbanismo de una capital provincial romana*, Tarragona, vol. 1.
- MAR, R.; RUIZ DE ARBULO, J.; VIVÓ, D. BELTRÁN, A., GRIS, F. 2015, *Tàrraco. Arquitectura y urbanismo de una capital provincial romana*, Tarragona, vol. 2.
- MENCHON, J. 2019, “Muralls de Tarragona (segles II aC-XIX dC). De fortificació a monument.” In Esteve, X.; Farré, J.; Feliu, J. M.; Garcia, J.; Miró, C.; Molist, N.; Sabaté, G. (eds). *Muralls urbans diàleg entre urbanisme i patrimoni. Actes de les XVII Jornades d'Estudis Penedesencs 2018. Sitges, Vilafranca del Penedès, Calafell 22 d'octubre de 2018*. Vilafranca del Penedès, 111-132.
- MENCHON, J. 2003. “Les muralles del Camp i la regió de Tarragona.” *L'art gòtic a Catalunya*. Arquitectura III “Dels palaus a les masies”. Barcelona, 142-144.
- MENCHON, J. 2009, *La muralla romana de Tarragona. Una aproximació*. Barcelona.
- MENCHON, J. 2015, “La ciutat de Tarragona entre l'Antiguitat Tardana i els segles XII-XIII. La recuperació d'un espai urbà.” *Actes del V Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Barcelona, vol. I, 83-116.
- MENCHON, J. 2020, *Carreus, columnes, inscripcions... i pedres trencades a Tarragona. Sobre la construcció, el reciclatge de materials, usos i espais en època antiga i medieval*. Barcelona.
- MENCHON, J. 2021, *In loco horroris et vastae solitudine? Necròpolis i poblament entre els segles V i XII a l'ager tarraconensis occidental/Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat*. Tesis Doctoral, Universitat de Barcelona.
- MENCHON, J. 2021, “Las murallas republicanas de Tárraco. Aspectos constructivos.” *Ex fabrica et ratiocinatione: técnicas, tecnologías e innovación en la arquitectura antigua*. *Romula*, 20, 251-289..
- MENCHON, J., MASSÓ, J. 1999, *Muralls de Tarragona. Muralls i fortificacions de Tarragona segles II aC. – XX dC*. Tarragona.

- MENCHON, J.; SERRANO, M. 2021, "Tarraco 'civitas iudeorum.' (I) Una aproximación desde la documentación y la arqueología," *Boletín de Arqueología Medieval*, 19, 2021, 25-51.
- MORELLÓ, J. 2011, "Les muralles trescentistes de Tarragona: finançament, subjectes fiscals problemes concomitants," *Butlletí Arqueològic època V*, 33, 151-219.
- PEÑA, I. 2010, *Memòria excavació i control arqueològics. Restauració de la muralla. Tram de l'Hort de l'Arquebisbe, 3ª etapa*. Inèdita.
- PLADEVALL, A. 2013, "15. Berenguer Sunifred, arquebisbe de Tarragona. La Restauració de la provincial eclesiàstica." In Macias, J. M.; Muñoz, A. (eds.) *Tarraco christiana civitas*. Tarragona, 225-239.
- RECASENS, J. M. 1966, *La ciutat de Tarragona*, Barcelona, vol. 1.
- RIPOLL, E. 1991, "Una cita de Benjamín de Tudela como pretexto: la muralla romana de Tarragona." *Espacio, Tiempo y Forma, serie I, Prehistoria y Arqueología*, vol. IV, 329-338.
- SÁNCHEZ REAL, J. 1990, *Obra Menor I*, Tarragona.
- SERRA VILARÓ, J. 1949, "La muralla de Tarragona." *Archivo Español de Arqueología*, 76, Madrid, 221-236.
- SERRANO, M., LOZANO, E. 2016, "La Catedral de Tarragona en el siglo XII: espacios de memoria y audiencia." In Boto, G., Garcia de Castro, C. (eds). *Materia y acción en las catedrales medievales (ss. IX-XIII): construir, decorar, celebrar/Material and action in european cathedrals (9th-12 centuries): building, decorating, celebrating*. Oxford, 227-303.
- SERRANO, M.; MENCHON, J. 2022, "Tarraco 'civitas iudeorum.' (II) Una aproximación desde la documentación y la arqueología." *Boletín de Arqueología Medieval*, 20, 29-96.
- VENDRELL, M.; GIRÁLDEZ, P.; LLUVERAS, A. 2020, "Materials i tècniques constructives. Una aproximació analítica." In Esteve, J.; Menchon, J. (eds.) *Vallferosa. Una torre a la frontera de la Segarra i el Solsonès*. Torà, 132-142.
- VERDÉS, P. 2003, "Els processos d'emmurallament." *L'Art Gòtic a Catalunya*. Arquitectura III. Dels palaus a les masies. Barcelona, 130-137.
- VILÀ, J., TEIXELL, I., BRULL, C. 2016: "Noves dades sobre el circ romà de Tarragona. Intervenció arqueològica al carrer de l'Enrajolat." *Tribuna d'Arqueologia 2012-2013*. Barcelona, 69-85.
- VILA, R. 2013, *Memoria fi nal de las obras de restauración de la muralla romana de Tarragona. Zona I del Passeig Arqueològic-1a etapa del Plan Director-1a fase tramo Lestonnac (2012-2013)*. Barcelona, inèdita.
- VIRGILI, A. 1984, "La qüestió de *Tarraquna* abans de la conquesta catalana." *Quaderns d'història tarraconense V*, 7-36.